

СИСТЕМА ЗАСЕЛЕННЯ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ДНІПРОВСЬКОГО ЛІСОСТЕПОВОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ БАСЕЙНІВ СЕЙМУ ТА ПСЛА)

Олег Білінський | кандидат історичних наук, старший викладач кафедри археології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

У роботі розглянуто питання системи заселення північної частини лісостепового Лівобережжя Дніпра. Описано характерні риси різних регіонів та на основі цього зроблено висновок про культурно-історичні процеси, які могли тут відбуватися у скіфський час.

Ключові слова: *Дніпровське лісостепове Лівобережжя, скіфський час, система заселення, локальні варіанти.*

Тема системи заселення лісостепу скіфського часу доволі нова, так чи інакше її торкалося багато дослідників, проте переважно це були роботи, спрямовані на опис пам'яток якогось конкретного регіону та порівняння їх із іншими регіонами. Або для прикладу дослідження городищ, де були помітні локальні відмінності у топографії або облаштуванні пам'яток (Моруженко, 1985; Білінський, 2018; Крютченко, 2019, с. 154–158).

Тема дослідження культурно-історичних процесів розроблена значно краще, багато поколінь дослідників присвятили цьому низку статей та монографій. Інколи ці дослідження перетиналися із попередніми, і тоді мова йшла про виділення локальних варіантів, або культур та процесів, які призвели до їх появи (Ильинская, 1955; Моруженко, 1989).

Такі дослідження починалися з пошуків відповідників племен, описаних у Геродота. Проте на тому рівні знань це зробити не вдалося. Дослідники запропонували ряд етнічних карт Скіфії, не дійшовши остаточного висновку (Рыбаков ред., 1989, с. 42–43). Одночасно з цим відбувалися дослідження пам'яток басейнів окремих річок, які часто виділяли у локальні варіанти. Хоча такий поділ лісостепу

© Олег Білінський, 2021

увійшов у літературу як норма опису пам'яток, чіткого визначення, що ж таке локальний варіант, не існувало (Білінський, 2019, с. 13–14).

Зараз ситуація змінилася, ми оперуємо значно більшою кількістю пам'яток, більше знаємо про них завдяки розкопкам та обстеженням, і стало можливим складання нових карт пам'яток скіфського часу. Використання сучасних методів дає змогу досліджувати ґрунти, на яких будувалися пам'ятки, топографію пам'яток та порівнювати їх між собою за більшою кількістю критеріїв. За комбінацією зазначених параметрів, територіальною окремісністю пам'яток, їх хронологією та матеріальною культурою стали можливими виділення окремих регіонів (Гречко, Билинський и Кушнір, 2021). За такими регіонами можна бачити різні соціальні групи, для прикладу, племена, або якісь об'єднання цього ж рангу.

На подібних картах ми бачимо статичне зображення, адже тут позначені усі пам'ятки, які існували впродовж скіфського часу, проте більшість із них не функціонувала одночасно. Застосовуючи хронологію, висновки про яку можна робити за результатами масштабних досліджень, можна відстежувати перенесення якихось рис з однієї території на іншу, а за цим уже можна бачити прямі міграції населення або культурні впливи.

У цій роботі такий підхід застосовано до території північного Лівобережжя – басейнів Псла та Сейму (рис. 1). На пам'ятках Сейму зауважують кілька особливостей, які відрізняли їх від решти лісостепу. Це малі площею та чисельністю городища, та низинна топографія поселень (Білінський та Яхімовіч, 2018, с. 285). Іншими специфічними рисами є незначна кількість виробів у звіриному стилі, поховальних пам'яток та ін. Далі, усі пам'ятки Посейм'я поділяються на два регіони – Східний та Західний. Такий поділ обґрунтовується кількома параметрами. Перший – це поширеність перлинного орнаменту. Зокрема, у Східному регіоні він представлений на 40–60 % горщиків, а у Західному – лише на 1–3 %. Наступний – різниця у хронології пам'яток, адже наразі немає даних, які говорили б про існування пам'яток у Східному регіоні після початку – середини V ст. до н. е. Окрім цього, є незначні відмінності у системі заселення, співвідношенні кількості городищ і поселень та ін.

Якщо деякі відмінності, як-от специфічні городища або топографію поселень Посейм'я, можна пояснити адаптацією лісостепоного населення до природних умов Посейм'я, відмінності у матеріальній культурі вказують на інше походження цього населення, або вектор

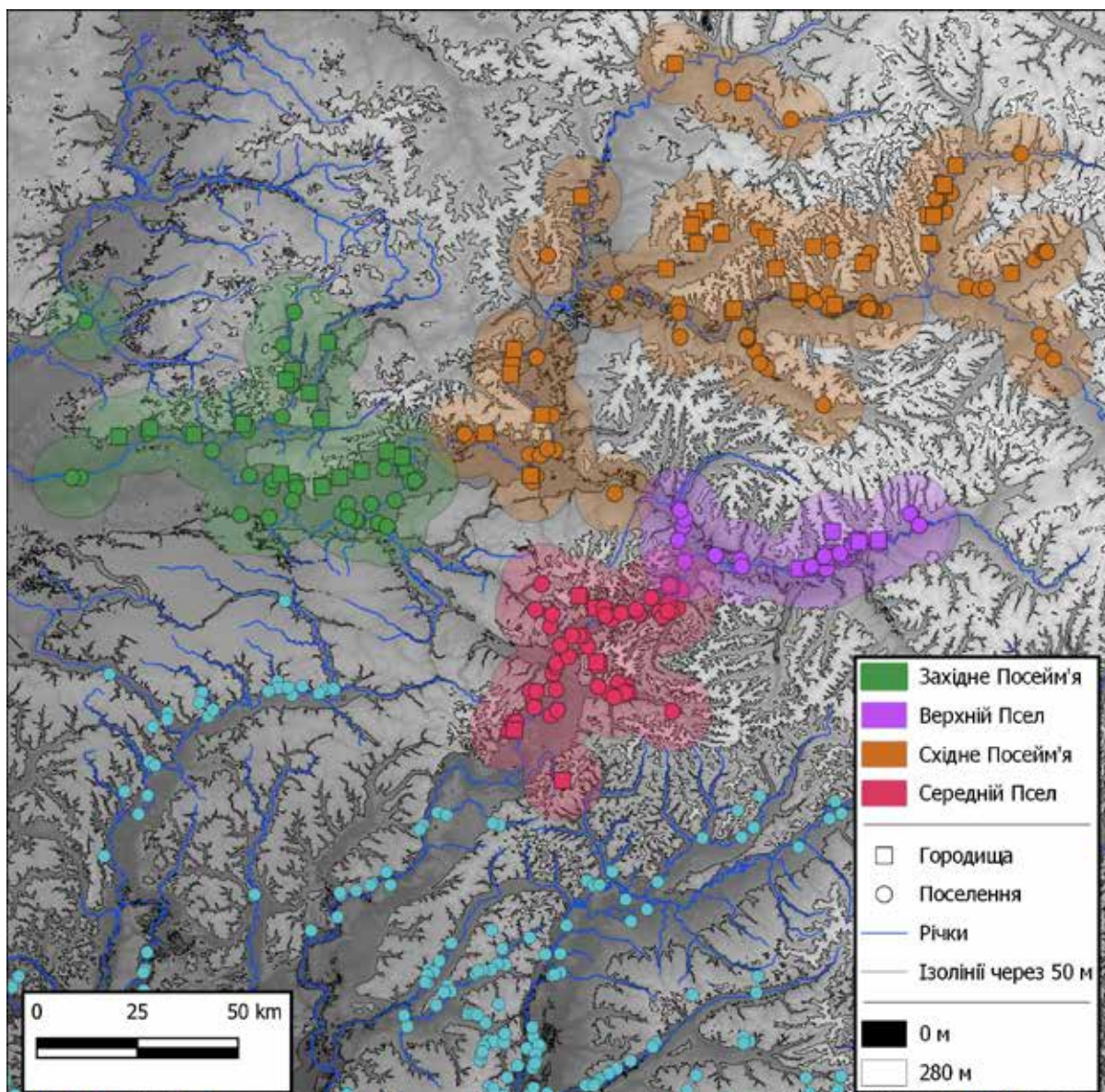

Рис. 1. Карта пам'яток скіфського часу північної частини Дніпровського лісостепового Лівобережжя

контактів. Таким чином, населення Сейму постає для нас двома соціальними групами, які проживали на сусідній території, мали багато спільних рис, але мали і відмінності, які можуть бути пов'язані як із господарськими адаптаціями, так і відображати наявність якихось додаткових етнічних компонентів або культурних подій, які тут відбувалися.

Пам'ятки Псла вже більше схожі на решту Лівобережжя, проте ми бачимо такий самий поділ. На Верхньому Пслі поширені чисельні, малі за площею городища та перлинний орнамент. Це риси, притаманні Східному Посейм'ю, відмінною є хронологія. Наразі ці

пам'ятки слабо досліджені, але поки немає аргументів на користь їх існування тут раніше V ст. до н. е.

Середня течія Псла вирізняється тим, що не має перелічених вище рис Верхнього Псла. Більше того, дослідженнями останніх років на Середньому Пслі вдалося виявити поселення із зольниками, які не були раніше відомі у цьому регіоні (Білинський та Кабанов, 2015, с. 123–124). Зараз ми знаємо вже понад десять таких об'єктів. Самі по собі зольники були поширені на території басейну Ворскли та Сіверського Дінця. Один зольник відомий на Басівському городищі, що на Сулі. Поширення цього типу пам'яток є ще однією характерною рисою пам'яток цього регіону, яка відрізняє його від сусідніх.

Усі ці спостереження дають змогу реконструювати етапи заселення та міграції населення на території північного Лівобережжя. Десь у першій половині – середині VI ст. до н. е. населення Ворскли, яке мало традицію будівництва зольників, заселяє територію Середнього Псла. Матеріальний комплекс пам'яток обох регіонів цього часу загалом однаковий. Приблизно у цей самий час – ближче до кінця VI ст. до н. е. – відбувається заселення і Сейму, найпевніше, з території сусідньої Сули. Мігранти у Східне Посейм'я, ймовірно, асимілюють тут попереднє населення доби фінальної бронзи або початків юхнівської культури, що і створює регіональну специфіку пам'яток Посейм'я та особливості Східного регіону. На початку V ст. до н. е. населення Східного Посейм'я з невідомих причин переселяється на територію Верхнього Псла, приносячи сюди свої характерні риси, які так сильно контрастують із рештою пам'яток басейну Псла.

Тобто у процесі таких досліджень ми бачимо невеликі групи населення – по кілька десятків пам'яток, які переселяються територіями Лівобережжя, створюючи велику карту пам'яток усього скіфського часу. Хоча датування запропонованих міграцій можуть змінюватися із появою нових свідчень, намічені відмінності у системі заселення та локальні особливості пам'яток навряд зазнають суттєвих змін.

* * *

Білинський, О., 2019. До питання про виділення локальних варіантів скіфського часу на півночі Дніпровського лісостепоного Лівобережжя. В: С. М. Вовкодав, відп. ред. *Фактор простору в історичних дослідженнях. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (23 травня 2019 р., м. Переяслав-Хмельницький)*. Київ: ТОВ Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», с. 13–15.

- Білинський, О. та Яхімовіч, К., 2018. Господарство населення скіфського часу на Сеймі за даними геоінформаційного вивчення природних умов і пам'яток. *Археологія і давня історія України*, 1 (26), с. 280–292.
- Білинський, О., 2018. Городища скіфського часу в Дніпровському лівобережному лісо-степу: Загальна характеристика, каталог, типологія. *Археологія і давня історія України*, 1 (26), с. 213–234.
- Білинський, О. та Кабанов, Д., 2015. Пам'ятки скіфського часу у верхів'ях Псла. *Археологія і давня історія України*, 4 (17), с. 122–127.
- Гречко, Д., Білинський О. та Кушнір, А., 2021. Человек и ландшафт в скифское время на территории лесостепного Левобережья р. Днепр. *Stratum Plus*, (3), (у друці).
- Ильинская, В., 1955. О происхождении культур раннежелезного века в лесостепном Левобережье. *Краткие сообщения Института археологии УССР*, 4, с. 106–108.
- Крютченко, О., 2019. *Захисні споруди скіфського часу Дніпро-донецького лісо-степу*. Кандидат наук. Інститут археології НАН України.
- Моруженко, А., 1989. *История населения Лесостепного междуречья Днепра и Дона в скифское время*. Доктор наук. Інститут археології АН УССР.
- Моруженко, А., 1985. Городища лесостепных племен ДнепроДонского междуречья VII–III вв. до н. э. *Советская археология*, 1, с. 159–178.
- Рыбаков, Б., ред., 1989. *Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время*. Археология СССР. Том 11 (20). Москва: Наука.

SCYTHIAN PERIOD SETTLEMENT PATTERNS OF THE DNIPRO LEFT BANK FOREST-STEPPE, AS A REFLECTION OF CULTURAL-HISTORICAL PROCESSES (CASE STUDY ON THE SEYM AND PSEL RIVER BASINS)

Oleh Bilynskyi | PhD, Senior Lecturer, Department of Archaeology, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Research considers the issue of the settlement patterns of the northern part of the Dnipro Left Bank forest-steppe. Characteristic features of different regions are described and conclusions about the cultural and historical processes that may have taken place there during the Scythian time are made on their basis.

Keywords: *Dnipro Left Bank forest-steppe, Scythian period, settlement patterns, local variants.*